

Panevėžio vyskupijos dvasininkų visuomeninė veikla nacių okupacijos metais (1941–1944)

Dr. Arūnas Bubnys

Lietuvos istorijos institutas, XX a. Istorijos skyriaus vyresnysis mokslinis bendradarbis, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

Šiame straipsnyje bus nagrinėjama Panevėžio vyskupijos katalikų dvasininkų visuomeninė veikla nacių okupacijos metais. Specialių mokslinių darbų apie šį Panevėžio vyskupijos istorijos laikotarpį, autoriaus žiniomis, nėra parašyta. Nacių okupacijos laikotarpis iš dalies yra atspindėtas bendresnio pobūdžio darbuose, skirtuose Panevėžio vyskupijos ir Panevėžio miesto istorijai. Pirmiausia verta paminėti fundamentalų B. Kviklio darbą „*Lietuvos Bažnyčios*“, kurio 4 tomas skirtas Panevėžio vyskupijai. Nemažai apie Panevėžio vyskupijos istoriją ir žymesnius dvasininkus rašoma JAV Panevėžiečių klubo pastangomis išleistoje monografijoje „*Panevėžys*“¹. Pavienių faktų apie Panevėžio vyskupijos padėtį nacių okupacijos metais galima rasti Lietuvių katalikų mokslo akademijos (toliau LKMA) išleistoje knygoje „*Panevėžio vyskupija*“². Vertingas šaltinis nagrinėjamo laikotarpio vyskupijos istorijai yra LKMA išleisti vysk. K. Paltaroko atsiminimai ir ganytojiški laišakai³.

Kitas svarbus tyrimų šaltinis yra vokiečių okupacijos laikotarpio

¹ Kviklys B., *Lietuvos bažnyčios, t. 4, Panevėžio vyskupija*, Chicago, 1984, p. 532; *Panevėžys: Geografinės ir istorinės žinios apie apylinkes ir miestą*, red. J. Masilionis, Chicago, 1963, p. 430.

² *Panevėžio vyskupija: Istoriniai duomenys, pastoracinė veikla, V.*, 1998, p. 728.

³ *Vysk. Kazimieras Paltarokas. Gyvenimo bruožai. Atsiminimai*, parengė B. Antanaitis, E. Neniškytė, V., 2005, p. 681.

spauda. Straipsnio autorius dažnai rėmėsi „*Panevėžio apygardos balsu*“ ir „*Savitarpinės pagalbos žiniomis*“. Minėtuose laikraščiuose buvo publikuojami straipsniai ir žinutės apie svarbesnius Panevėžio miesto ir apygardos įvykius. Spauldoje buvo galima rasti informacijos apie Panevėžio vyskupijos dvasininkų dalyvavimą viešajame gyvenime – neturtingų gyventojų šalpos ir socialinės rūpybos, blaivybės propagavimo, bolševikinio teroro aukų minėjimo ir kitose akcijose.

Svarbiausi straipsnio archyviniai šaltiniai yra Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau LVIA) saugomas Panevėžio vyskupijos fondas (f. 1650) ir Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau LYA) baudžiamųjų bylų apyrašas (f. K-1, ap. 58). LYA saugomos sovietų represinių organų nuteistų Lietuvos gyventojų baudžiamosios bylos, tarp jų ir virš 60 buvusių Panevėžio vyskupijos dvasininkų bylos. Didelė dalis Panevėžio vyskupijos kunigų buvo nuteisti už jų tariamai antisovietinę veiklą nacių okupacijos metais. Sovietų represiniai organai (NKVD, NKGB, MGB, MVD) nusikalstama veikla laikė vyskupo ganytojiškų laiškų skaitymą pamaldų metu, bolševikų valdžios antibažnytinės politikos kritiką spauldoje ir pamokslų metu, pirmuoju sovietmečiu įvykdytų Lietuvos gyventojų represijų (trėmimų, kalinimų, žudynių) pasmerkimą, nuo karo ir bolševikų teroro nukentėjusių gyventojų šelpimą ir socialinę rūpybą.

Remiantis minėtais archyviniais šaltiniais, spaulda ir literatūra bus siekiama atskleisti svarbesnius Panevėžio vyskupijos dvasininkų visuomeninės veiklos nacių okupacijos metais bruožus ir bent iš dalies užpildyti egzistuojančias nagrinėjamo laikotarpio istoriografinės spragas.

Panevėžio vyskupiją įkurė popiežius Pijus XI 1926 m. balandžio 4 d. aktu „*Lituanorum Gente*“, Žemaičių vyskupiją padalinus į tris naujas vyskupijas – Kauno, Telšių ir Panevėžio. Panevėžio vyskupija apėmė 13 000 km² plotą ir buvo suskirstyta į 10 dekanatų: Anykščių, Biržų, Kupiškio, Panevėžio, Pasvalio, Raguvo, Rokiškio, Šeduvos, Utenos ir Zarasų. 1944 m. žiniomis, Panevėžio vyskupijoje buvo 98 parapijos, 26 filijos (antrosios didesnių parapijų bažnyčios), 4 rektoratai ir 81 koplyčia. 1940 m. Panevėžio vyskupijoje buvo 125 bažnyčios ir 82 koplyčios. Vyskupijoje tuomet dirbo 241 kunigas, be to, dar buvo nemažai vyrų ir moterų vienuolių. Tikinčiųjų (katalikų) buvo apie 419 000. Panevėžio vyskupiją 1926–1957 m. valdė daug jai nusipelnęs vyskupas Kazimieras

Paltarokas (1875–1958). Panevėžio vyskupijos generalvikaru ilgą laiką (taip pat ir nacių okupacijos metais) buvo prelatas Jonas Jucys (šias pareigas ėjo 1934–1948 metais), kancleriu – kunigas Jonas Gasiūnas (1941–1944 m.)⁴.

Pirmuoju sovietmečiu (1940–1941 metais) Katalikų bažnyčia (toliau KB) Lietuvoje skaudžiai nukentėjo nuo komunistų režimo vykdomos politikos ir represijų. Bažnyčia buvo atskirta nuo valstybės, panaikintas konkordatas su Vatikanu, uždrausta visų katalikų organizacijų veikla, suvalstybintos konfesinės mokyklos, uždrausta mokyklose mokyti tikybos, nutrauktas katalikų laikraščių ir religinio turinio knygų leidimas, dvasininkija ir bažnytinės institucijos neteko subsidijų, buvo pradėtas turto nacionalizavimas, vykdomi aktyvesnių ir iškilėsių dvasininkų areštai, kalinimas ir trėmimai⁵. 1940 m. gruodžio 7 d. Panevėžio miesto vykdomasis komitetas nacionalizavo Panevėžio vyskupo ir vyskupijos kurijos nuosavybę Sodų g. 1-3, kurią sudarė du mediniai namai su priestatais, skalbykla, garažas, malkinė ir žemės sklypas. Vyskupo namuose buvo apgyvendinta 10 sovietų karininkų šeimų. Vyskupui tebuvo paliktas vienas kambarys (buvęs jo miegamasis), kuriame jis gyveno nuomininko teisėmis⁶. Nacių-sovietų karo pradžioje, atsikūrus lietuviškai valdžiai, 1941 m. rugpjūčio 2 d. Panevėžio miesto burmistras visą bolševikų nacionalizuotą vyskupo turtą denacionalizavo ir grąžino teisėtiems savininkams. Tačiau vokiečių okupacijos metais vieną kurijos pastatą (Nr. 3) sekvestravo vokiečių kariuomenė. Vyskupas ir kurija įsikūrė Sodų g. 1. Vokiečių bendrovės *Die Grundstückgesellschaft Litauen m. b. H.* Panevėžio skyrius pradėjo reikalauti vyskupijos sudaryti su ja nuomos sutartį dėl bažnyčios turto. Šį vokiečių bendrovės reikalavimą 1943 m. liepos 24 d. svarstė Panevėžio vyskupijos Bažnyčios turtų valdymo taryba. Taryba nutarė: a) pagal Bažnyčios kanonus nei vyskupas, nei vyskupijos kurija neturi teisės pasirašyti nuomos sutarties su vokiečių bendrove be Apaštalo Sosto pritarimo; b) jei būtų daroma prievarta, tai prašyti vyskupą kreiptis į

⁴ Kviklys B., *op. cit.*, p. 11, 12, 20; Panevėžys..., p. 369.

⁵ Laukaitytė R., Katalikų Bažnyčios restitucija Lietuvoje 1941–1944 m., *Lietuvos istorijos metraštis*, 2005, t. 2, V., 2006, p. 117.

⁶ Panevėžio vyskupijos generalvikaro 1943-07-24 raštas dekanams, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 346, l. 38; Kviklys B., *op. cit.*, p. 13, 14.

parapijas dėl aukų surinkimo mokesčių sumokėjimui⁷. Tolesnė vyskupo nuosavybės bylos eiga liko nežinoma.

Bolševikų teroras Lietuvoje skaudžiai palietė įvairius visuomenės sluoksnius, tarp labiausiai nukentėjusių buvo ir KB dvasininkai. Iki 1941 m. birželio 6 d. Lietuvoje buvo įkalinti 47 dvasininkai ir vienuoliai, 35 buvo ištremiti arba išvežti į lagerius 1941 m. birželio 14–18 dienomis. Nacių-sovietų karo pirmomis dienomis iš Lietuvos besitraukiantys raudonarmiečiai ir komunistai žiauriai nužudė 17 kunigų, tarp jų ir du iš Panevėžio vyskupijos – Zarasų kleboną kun. Stanislovą Baltrimą (1912–1941) ir Rokiškio kun. Benediktą Šveikauską (1884–1941)⁸. Panevėžio apskrities ir vyskupijos gyventojai taip pat smarkiai nukentėjo nuo bolševikų teroro. 1941 m. birželio 10 d. žiniomis Panevėžio kalėjime buvo kalinami 248 suimtieji, iš jų virš 100 politinių. Birželio 14 d. trėmimų metu iš Panevėžio apskrities deportuota 221 šeima (603 žmonės), dauguma lietuviai⁹. Besitraukdami iš Panevėžio miesto ir apskrities čekistai ir raudonarmiečiai masiškai žudė civilius gyventojus. 1941 m. birželio 25 d. netoli Panevėžio cukraus fabriko sušaudė 19 žmonių. Kitą dieną (birželio 26 d.) sovietų kariuomenės dalinio štabo rūsyje žiauriai buvo nukankinti trys Panevėžio ligoninės gydytojai: ats. plk. Juozas Žemgulys, Antanas Gudonis, Stasys Mačiulis ir ligoninės gailastingoji sesuo Zinaida Kanevičienė¹⁰. Bolševikų nužudytų žmonių kūnai buvo sunešti į Panevėžio katedros rūšį. Sekmadienį (birželio 29 d.) įvyko iškilmingos bolševikų aukų laidotuvės. Jų metu katedros klebonas Povilas Šidlauskas pasakė pamokslą ir pasmerkė raudonąjį terorą. Sugrižę sovietai už tai P. Šidlauską 1950 m. gruodžio 30 d. nuteisė 10 metų kalėti lageriuose ir konfiskavo turtą¹¹. Bolševizmo aukų minėjimas ir bolševizmo kritika visą nacių okupacijos laikotarpį buvo

⁷ Panevėžio vyskupijos generalvikaro 1943-07-24 raštas dekanams, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 346, l. 38.

⁸ Streikus A., *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, V., 2002, p. 56, 60; Kviklys B., op. cit., p. 35, 37.

⁹ Anušauskas A., *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, V., 1996, p. 111; *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose*, V., 1995, p. 201.

¹⁰ Jęgelevičius S., *Panevėžys nacių okupacijos metais (1941–1944 m.)*, *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990*, Panevėžys, 2003, p. 459.

¹¹ P. Šidlausko 1950-07-04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-12242, l. 27, 108.

viena didžiausių Panevėžio vyskupijos dvasininkų viešojo veikimo sričių. Didžioji Lietuvos gyventojų dalis, taip pat ir dvasininkai, iš pradžių palankiai vertino Vokietiją už tai, kad ji pašalino iš Lietuvos bolševikų režimą ir vykdomą masinį terorą. KB vadovai ir tikintieji vylėsi, jog bus atkurta tokia KB padėtis, kokia buvo nepriklausomos Lietuvos laikais. Tačiau nacių okupacinė valdžia nebuvo nusiteikusi gražinti KB tas teises ir įtaką, kurią ji turėjo Lietuvos Respublikoje. Nors okupacinė valdžia tiesiogiai nevaržė KB veiklos ir nesikišo į jos vidinio gyvenimo ir sielovadinio darbo reikalus, tačiau KB neleido atstatyti bažnytinės nuosavybės teises, palikdama galioti sovietinį bažnyčių bei religinių organizacijų turto nacionalizavimą, santuokos aktų metrikaciją, neleido atgaivinti religinės periodikos ir draugijų, neužtikrino tikybos pamokų ir dvasinių seminarijų finansavimo¹². Vis dėlto KB padėtis ir religinio gyvenimo sąlygos vokiečių okupuotoje Lietuvoje buvo ženkliai geresnės negu bolševikų režimo metu. Kai kuriose Panevėžio vyskupijos vietovėse 1941 m. antroje pusėje buvo pastatyta daug padėkos kryžių Dievui „už išlaisvinimą iš raudonųjų teroro“. Pavyzdžiui, Vabalninko valsčiuje 1941 m. rudenį tokie kryžiai buvo pastatyti 8 kaimuose¹³. Panevėžio vyskupas K. Paltarokas 1942 m. kovo 8 d. pasirašė ganytojišką gavėnios laišką vyskupijos katalikams. Bažnyčių klebonai buvo įpareigoti šį laišką perskaityti tikintiesiems artimiausią gavėnios sekmadienį vietoj pamokslų. Vyskupo laiške daug vietos buvo skirta bolševizmo kritikai: „[...] Mes, jūsų sielų ganytojai, žinome, kad reikia ne tiek bolševikus, kiek patį bolševizmą minėti ir kaip į labai svarbų ir pavojingą dalyką kreipti visą jūsų dėmesį šios gavėnios metu.

Bolševizmas yra lyg kokia apkrečiama liga, lyg kokie nuodai, kurie pasilieka ir bolševikus pašalinus, ir daugelis yra reikalingi rimto ugdymo. Rusų bolševikų pas mus nebėra, bet jie nemaža paliko bolševizmo nuodų, kuriais apnuodijo jaunų ir senų sielas, paliko ligą, kurią reikia gydyti, paliko sėklą, kurios dygimas ir augimas turi būti nusmelktas.

Bolševizmo dvasios negalima išvartyti medžiaginiaus, kad ir galin-gais ginklais. Bolševizmas yra išvaromas tik sustiprinimu mūsų dvasinio gyvenimo, mūsų krikščioniškumo ir pagilinimu krikščioniško gyvenimo,

¹² Laukaitytė R., *op. cit.*, p. 133.

¹³ Provincijos žinios. Vabalninkas, *Panevėžio apygardos balsas*, 1942-02-01, Nr. 5 (9).

sujungto su tikru darbo žmonių gerovės kėlimu. [...]”¹⁴.

1942 m. birželio 28 d. Panevėžyje įvyko paminklinio kryžiaus pašventinimo iškilmės prie Cukraus fabriko bolševikų nužudytiems lietuviams. Kryžių šventino kanauninkas Vladas Butvila (1891–1961; SSRS MGB ypatingojo pasitarimo 1951 m. kovo 3 d. nutarimu buvo nuteistas 10 metų kalėti lageriuose). Po šventinimo apeigų V. Butvila pasakė pamokslą, pabrėždamas, kad lygiai prieš metus šioje vietoje bolševikai sušaudė keliolika lietuvių vien už tai, kad jie tikėjo Aukščiausiuoju ir mylėjo savo gimtąjį kraštą. Po pamokslo buvo padėtas vainikas ir gėlės. Kryžius pastatytas Cukraus fabriko darbininkų ir tarnautojų iniciatyva¹⁵. Nacių okupacijos metais Lietuvoje labai populiarūs buvo po įvairius Lietuvos miestus vežiojama *Raudonojo teroro Lietuvoje paroda*. 1942 m. rugsėjo 6 d. ši paroda iškilmingai buvo atidaryta Panevėžyje. Parodos atidarymo dieną miestas buvo išpuoštas Lietuvos trispalvėmis. Panevėžio katedroje 11 val. raudonojo teroro aukų intencija buvo laikomos pamaldos, ir kunigas Alfonsas Sušinskas (1909–1966), kuris ir pats pirmuoju sovietmečiu buvo kalinamas, pasakė pamokslą. Po pamaldų tūkstančiai žmonių susirinko prie 2-osios pradžios mokyklos. Čia atvyko ir Panevėžio vyskupas K. Paltarokas. Parodos atidarymo iškilmėse kalbėjo Studijų biuro direktorius J. Senkus, Panevėžio apygardos komisaras Walteris Neumas ir Panevėžio burmistras Karolis Reisonas. Per savaitę parodą Panevėžyje aplankė net 12 tūkstančių žmonių¹⁶.

1943 m. rugsėjo 19 d. prie Panevėžio apskrities ligoninės didžiųjų rūmų atidengtas paminklas 1941 m. birželio 26 d. bolševikų nužudytiems gydytojams – J. Mačiuliui, J. Žemguliui ir A. Gudoniui. Prieš paminklo atidengimą vyskupas K. Paltarokas laikė gedulingas pamaldas ir pasakė pamokslą. Vyskupas kalbėjo apie žmogiškųjų idėjų laikinumą ir netobulumą bei kritikavo nusikalstamą komunizmo (bolševizmo) praktiką. Vyskupo K. Paltaroko kalbą atpasakojęs

¹⁴ Vyskupų 1942-03-08 ganytojinis gavėnios laiškas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 23371/3, l. 373-8.

¹⁵ Lietuvis, Paminklinis kryžius, *Panevėžio apygardos balsas*, 1942-07-05, Nr. 26 (30).

¹⁶ Raudonojo teroro Lietuvoje parodos atidarymas Panevėžyje, *Panevėžio apygardos balsas*, 1942-09-12, Nr. 33 (37).

„Panevėžio apygardos balsas“ rašė: „Štai pirmieji krikščionys gyveno tikrą komunistinį gyvenimą, viskuo dalijosi, o ir šių dienų vienuoliai bei vienuolės gyvena komunistinį gyvenimą. Bet nuo šių religinių bendruomenių skiriasi Rusijos komunizmas, nes jis užmuša viską, kas šventa, nors komunistai ir vadinasi draugais, bet jie vienas kitą persekioja kaip plėšrūs žvėrys. Per dvidešimt metų Rusijoje buvo išžudyta 30 milijonų žmonių, o 9000 buvo išžudyta vien gydytojų. Ir, Lietuvoje, be daugelio kankinių, čia Panevėžyje buvo nužudyti trys gydytojai, kurie lygiai gelbėjo ir savus, ir priešus [...]“¹⁷.

Labdarybė ir socialinė pagalba. Bene svarbiausia KB visuomeninės veiklos sritis karo ir nacių okupacijos metais buvo labdaros ir šelpimo akcijų rėmimas ir propagavimas. Naciams uždraudus atkurti Lietuvos raudonojo kryžiaus (toliau LRK) organizaciją lietuvių visuomenės veikėjai ieškojo kitų socialinės pagalbos organizavimo būdų. LRK funkcijas perėmė 1941 m. lapkričio 8 d. įkurta Savitarpinės pagalbos (toliau SP) organizacija. Svarbiausi SP tikslai buvo nuo karo ir sovietų teroro nukentėjusių asmenų bei neturtingų ir daugiavaikių šeimų šelpimas. Šelpiama turėjo būti pinigais, maistu, drabužiais, kuru ir kitais pragyvenimui reikalingais reikmenimis. SP taip pat kėlė tikslą rūpintis visuomenės sveikata, steigti ligonines ir kitas gydymo ir sanitarijos įstaigas, rengti sanitarinį personalą, miestuose steigti nakvynės namus, viešąsias valgyklas ir kitas socialinės pagalbos įstaigas. Kaune veikė SP Vyriausiasis komitetas (jo pirmininku tapo VDU prof. Ignas Končius, bolševikų kalintas Kauno kalėjime ir išsigelbėjęs nuo sušaudymo karo pradžioje prie Červenės), provincijoje – apskričių ir valsčių komitetai. SP vyr. Komiteto pirmininką skyrė Pirmasis ir vidaus reikalų generalinis tarėjas (gen. Petras Kubiliūnas), apskričių ir pirmaeilių miestų komitetų pirmininkus parinkdavo apskričių viršininkai arba miestų burmistrai, tvirtindavo SP vyr. Komiteto pirmininkas. Valsčių komitetų pirmininkus parinkdavo valsčių viršaičiai, tvirtino SP apskrities Komiteto pirmininkas. SP komitetai organizavo rinkliavas daiktais ir pinigais. SP vyr. Komitetas 1941–1944 m. leido neperiodinį biuletinį „Savitarpinės pagalbos

¹⁷ Paminklas bolševikų nukankintiems, Panevėžio apygardos balsas, 1943-09-25, Nr. 36-37 (92-93).

žinios“¹⁸. KB dvasininkai aktyviai įsijungė į SP darbą. Vyskupas K. Paltarokas išsiuntė klebonams keletą cirkuliarių dėl rinkliavų Savitarpinei pagalbai, ragino kunigus visokeriopai remti šios organizacijos darbą, agituoti tikinčiuosius pamaldų metu aukoti aukas¹⁹. Panevėžio miesto SP komitetas (toliau SPPMK) steigiamąjį posėdį surengė 1941 m. gruodžio 4 d. Komiteto pirmininku buvo išrinktas 1-osios gimnazijos direktorius Petras Būtėnas, Komiteto nariu tapo ir Panevėžio katedros klebonas kan. P. Šidlauskas. Komitetas įsikūrė Socialinio aprūpinimo įstaigos pastate Laisvės aikštėje 5. Svarbiausios Komiteto veiklos sritys buvo socialinė ir sveikatos globa. Pirmoji SPPMK suorganizuota rinkliava buvo 1941 m. gruodžio 13–20 d. Ji buvo skirta karo metu žuvusiųjų ir invalidais tapusių lietuvių partizanų (1941 m. birželio sukilėlių) ir kitų nukentėjusių nuo karo asmenų šeimoms paremti. 1942 m. balandžio 29 d. prie SPPMK buvo sudaryta vaiko ir motinos globos sekcija. Sekcijos pirmininku tapo kunigas J. Gasiūnas. SPPMK organizavo aktyvią šviečiamąją veiklą, rengė susitikimus su visuomenės atstovais ir per trumpą laiką išsikovojo autoritetą, visuomenės palankumą ir finansinę paramą. Aukojamų lėšų fondas augo, ir tai leido organizuoti realią paramą neturtingiems ir patekusiems į nelaimę žmonėms. SPPMK pastangomis 1942 m. balandžio 29 d. atidaryta nemokama valgykla, kurioje pietus kasdien valgydavo apie 400 suaugusių žmonių ir keli šimtai moksleivių. Geresniam valgyklos aprūpinimui maisto produktais komitetas iš savivaldybės išsinuomojo 6 ha žemės sklypą ir jį pavertė daržu, kuriame savanoriškai dirbdavo ir patys šelpiamieji. 1943 m. pavasarį nemokamoje Komiteto valgykloje per mėnesį maitinosi virš tūkstančio asmenų. Nuolatinių mėnesinių pašalpų buvo išmokama apie 300 RM, vienkartinį pašalpų 1943 m. kovo mėn. buvo išmokėta 2 500 RM²⁰. Didelis dėmesys buvo rodomas šelpiamųjų sveikatai ir higienai. Komiteto lėšomis visi šelpiamieji dvi dienas per savaitę galėjo nemokamai naudotis miesto pirtimi

¹⁸ Savitarpinės pagalbos įstatai, *Savitarpinės pagalbos žinios*, 1942-12-19, Nr. 12.

¹⁹ V. Butvilos 1951-07-08 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-12599, l. 51.

²⁰ Pagalbos komitetuose sutelktinio darbo vaisiai, *Savitarpinės pagalbos žinios*, 1942-10-16, Nr. 24-25; *Lietuviai!, Panevėžio apygardos balsas*, 1941-12-13, Nr. 3; *Panevėžio miesto Savitarpinės pagalbos veikla, Panevėžio apygardos balsas*, 1943-04-10, Nr. 14 (70).

ir dezinfekcijos kamera. Buvo sudarytos sanitarinės komisijos, kurios rūpinosi švara joms priskirtuose miesto rajonuose. SPPMK organizavo paskaitų skaitymą visuomenei apie užkrečiamąsias ligas, epidemijas ir kovą su jomis. Su Socialinio draudimo pagalba komitetas 1942 m. vasarą Berčiūnuose suorganizavo 80 dienų veikusią vasaros stovyklą vaikams, joje ilsėjosi apie 400 vaikų. Daliai mieste likusių ir nepakliuvusių į stovyklą vaikų buvo dalinami papildomi pieno daviniai (kiekvieną dieną komitetas nemokamai išdalindavo apie 100 litrų pieno). SPPMK rūpinosi daugiavaikių motinų šelpimu bei jų gyvenimo sąlygų palengvinimu, iš valdžios įstaigų gaudavo leidimus be eilės pirkti medžiagas drabužiams bei avalynę. Iš suaukotų lėšų SPPMK sudarė moksleivių šalpos fondą. Iki 1942 m. rudens vidurio moksleivių šelpimui buvo išleista 10 000 reichsmarkių (RM).

1941 m. lapkričio 20 d. buvo įsteigtas Savitarpinės pagalbos Panevėžio apskrities komitetas (toliau SPPAK). Panevėžio apskrities viršininko Tomo Vidugirio siūlymu Komiteto pirmininku tapo apskrities valdybos darbuotojas Petras Butkus, vicepirmininku kan. V. Butvila. Pastarojo kandidatūrą pasiūlė vyskupas K. Paltarokas. Panevėžio apskrities valsčiuose įsteigta 16 SP valsčių komitetų. Beveik visų valsčių komitetuose buvo ir katalikų dvasininkų. SPPAK ir valsčių komitetai organizavo įvairias rinkliavas pinigais ir daiktais. Pirmosios aukos apskrityje buvo renkamos 1941 m. gruodžio 7 d. Didžioji rinkliava vyko 1941 m. gruodžio 1–18 d. Pastarosios rinkliavos metu valsčių komitetai surinko 20 888 RM. Daugiausia aukų surinko Kupiškio valsčiaus komitetas – 6 348 RM. Be to, gyventojai aukėjo kojines, pirštines, grūdus ir maisto produktus. Iš surinktų aukų 1942 m. sausio ir vasario mėnesiais buvo sušelpti 536 beturčiai, išmokant kiekvienam asmeniui po 4–9 markes. Kalėdų proga buvo suorganizuotos šventinės eglutės pradžios mokyklų moksleiviams ir neturtingiems vaikams. Parapijų klebonai paraginti informuoti tikinčiuosius apie SP tikslus bei veiklą ir prašyti žmonių aukoti SP naudai. Prie SPPAK taip pat buvo įsteigta motinos ir vaiko globos sekcija, kuriai vadovauti ėmė kan. V. Butvila. 1942 m. SPPAK šelpė Lietuvoje likusius tremtinių šeimų narius. Kas mėnesį jiems buvo mokama po 1 423 RM. Penkiolikai asmenų buvo išmokėtos vienkartinės pašalpos po 3 700 RM. Veiklos koordinavimui

1942 m. liepos 14 d. apskrities viršininko įstaigoje buvo surengtas SP valsčių komitetų atstovų suvažiavimas. Moksleivių šelpimo fondui SPPAK paskyrė 25 000 RM, iš viso įvairioms reikmėms iki 1942 m. rudens komitetas išleido 56 725 RM²¹. Apskrities *Komiteto* veikla buvo panaši į SP miesto Komiteto veiklą, ji apėmė visą apskritį, išskyrus Panevėžio miestą. 1943 m. gruodžio 21 d. surengtas Savitarpinės pagalbos Panevėžio miesto ir apskrities komitetų dvejų metų veiklos iškilmingas minėjimas. Renginyje tarp daugybės svečių dalyvavo ir Panevėžio vyskupas K. Paltarokas. Minėjime buvo pažymėta, jog Panevėžio SP komitetai išdavė 200 000 pietų (daugiausia moksleiviams) ir surinko apie pusę milijono reichsmarkių aukų²².

Visuomenės šalpa ir socialine globa rūpinosi ne tik valdžios įstaigos ir Savitarpinė pagalba, bet ir atskiros bažnyčios. Panevėžio Tėvų Marijonų (šv. Trejybės) bažnyčia 1944 m. sausio–gegužės mėnesiais vargingų šeimų šelpimui išleido 8 683 RM. Buvo sušelptos 49 šeimos, kai kurios po keletą kartų ir 8 pavieniai asmenys. Per Velykų šventę ši bažnyčia maisto produktais sušėlė 23 šeimas²³.

Panevėžio vyskupijos dvasininkai kartais paremdavo ir kitų vyskupijų vargstančiuosius ir prašančiuosius paramos. 1942 m. liepos 29 d. Panevėžio vyskupijos kurijos Bažnyčios turtų valdymo taryba svarstė Kauno tarpdiecezinės kunigų seminarijos rektoriaus prašymą atsiųsti pinigų seminarijoje studijuojantiems Panevėžio vyskupijos klierikams sumokėti už 1942–1943 mokslo metus (tais metais Kauno seminarijoje studijavo 49 Panevėžio vyskupijos klierikai). Taryba nusprendė Kauno seminarijos rektoriui nusiųsti 20 000 RM²⁴. Kunigų seminarijų klierikų ir profesūros išlaikymas karo ir okupacijos metais buvo sunkus. Nors beveik pusę išlaidų padengdavo valdžia, likusiomis lėšomis rūpinosi bažnyčia. Vyskupijų kurijos

²¹ Pagalbos komitetuose sutelkto darbo vaisiai, *Savitarpinės pagalbos žinios*, 1942-10-16, Nr. 24–25; Panevėžio apskrities Savitarpinės pagalbos Komiteto veikla, *Panevėžio apygardos balsas*, 1942-03-01, Nr. 9 (13); Vieneri metai Savitarpinės pagalbos Panevėžio m. ir apskr. komitetams, *Panevėžio apygardos balsas*, 1942-12-05, Nr. 48 (52).

²² Apygardos gyvenimas, *Panevėžio apygardos balsas*, 1943-11-27, Nr. 44 (100).

²³ Vienos bažnyčios socialinė veikla, *Panevėžio apygardos balsas*, 1944-06-03, Nr. 22 (126).

²⁴ Bažnyčios turtų valdymo tarybos 1942-07-29 nutarimas, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 341, l. 29; Kauno tarpdiecezinės kunigų seminarijos rektoriaus P. Petraičio 1943-05-01 raštas, *ibid.*, b. 337, l. 138.

rinko pinigus ir maisto produktus parapijose iš tikinčiųjų. Panevėžio vyskupija daug prisidėjo prie Kauno seminarijos išlaikymo. 1941–1942 mokslo metais ji perdavė seminarijai 43,5 cnt riebalų, 13,2 cnt mėsos, 384,4 cnt įvairių javų²⁵.

1943 m. sausio mėn. Panevėžio vyskupijos kurija, atsiliepdama į Vilniaus Aušros vartų kunigo Alfonso Lipniūno (1905–1945) prašymą, Vilniaus studentų reikalams nusiuntė 2 500 RM²⁶.

Parama misijoms. Nacių okupacinė valdžia įvairiais būdais stengėsi apriboti KB veiklą ir įtaką, nepripažino religinių junginių, peržengiančių nacionalinių administracinių vienetų (generalinių sričių) ribas. Tokiu būdu buvo ignoruojamos universaliosios KB struktūros, varžomi bažnytinių provincijų ir vyskupijų ryšiai su Vatikanu. Vilniaus arkivyskupijos kurijai nebuvo leidžiama palaikyti ryšių su už Lietuvos generalinės srities ribų atsidūrusiomis parapijomis (Baltarusijos generalinės srities teritorijoje)²⁷. Vokiečių okupacijos pradžioje buvęs Leningrado apaštalinis administratorius vyskupas Teofilis Matulionis ieškojo galimybių vykdyti misijas Rusijoje ir prašė Lietuvos vyskupų finansinės paramos. 1942 m. vasario 25 d. vysk. T. Matulionis šiuo reikalu kreipėsi į Rytų krašto (Ostlando) reicho komisarą H. Lohsę, tačiau gavo neigiamą atsakymą²⁸. Panevėžio vysk. K. Paltarokas, paremdamas vysk. T. Matuliono iniciatyvą, kreipėsi raštu į savo vyskupijos dekanus prašydamas atsiųsti vyskupijos kurijai atliekamus liturginius rūbus, indus, knygas, surengti sekmadienines rinkliavas misijų reikalui ir paraginti parapijiečius kalbėti maldas už Sovietų Sąjungos sugrįžimą prie krikščionybės²⁹. 1941 m. rudenį misijoms Rusijoje Panevėžio vyskupijoje buvo surinkta 5 754 RM pinigų ir liturginių daiktų³⁰. Pinigai misijoms Rusijoje buvo renkami ir vėlesniais metais. 1943 m. sausio 1 d. vysk. T. Matulionis laiške Panevėžio vyskupijos kurijai padėkojo už mi-

²⁵ Laukaitytė R., *op. cit.*, p. 123.

²⁶ Kun. A. Lipniūno 1943-01-22 laiškas Panevėžio vyskupijos kurijai, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 492, l. 131.

²⁷ Streikus A., Katalikų Bažnyčios padėtis nacių okupuotoje Lietuvoje, *Lietuvių Katalikų Mokslų Akademijos metraštis*, t. 27, 2005, p. 408.

²⁸ *Arkivyskupas Teofilis Matulionis laiškuose ir dokumentuose*, V., 2002, p. 104–108.

²⁹ Panevėžio vysk. 1941-10-14 raštas vyskupijos dekanams, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1295, l. 289-15.

³⁰ Panevėžio vysk. 1942-07-21 laiškas vysk. T. Matulioniui, *ibid.*, b. 1295, l. 289-26.

sijų reikalams atsiųstas 6 388 RM. 1941–1943 m. Panevėžio vyskupijos bažnyčiose misijų reikalams iš viso buvo surinktos 28 473 RM³¹.

Žydų gelbėjimas. Antrojo pasaulinio karo metais Europos žydai patyrė milžinišką tragediją. Daugumoje Vokietijos nacių okupuotų kraštų buvo beveik arba visiškai sunaikintos šimtmečiais čia gyvenusios gausios žydų bendruomenės. Visose okupuotose šalyse naciai rado talkininkų, kurie padėjo jiems persekioti ir žudyti žydus. Kita vertus, visose pavergtose šalyse atsirado tūkstančiai geros valios ir humaniškų žmonių, kurie, rizikuodami savo gyvybe ir laisve, įvairiausiais būdais stengėsi padėti žydams. Vieni aktyviausių žydų gelbėtojų buvo įvairių religijų dvasininkai, taip pat ir KB kunigai bei vienuoliai. Lietuvos kunigams buvo nepriimtina nacionalsocialistinė neapykantos pavergtoms tautoms ideologija ir rasinė teorija, vokiečių tautos aukštinimas ir kitų tautų niekinimas, tuo labiau masinis nekaltų žmonių žudymas. Krikščioniška moralė ir humanizmo principai skatino gelbėti pasmerktuosius mirčiai žydus. Bažnyčios vadovai ir pavieniai kunigai ne kartą mėgino užtarti žydus – kreipdavosi į okupacinės valdžios pareigūnus, įteikdavo protesto memorandumus bei raštus, pamokslų metu pasmerkdamo žydšaudžius. Kunigai ir vienuoliai organizavo pagalbos tinklą iš getų ir stovyklų pabėgusiems žydams, vienuolynai ir katalikų prieglaudos dažnai tapdavo žydų slėptuvėmis. Panevėžio vyskupijoje, kaip ir visoje Lietuvoje, atsirado nemažai KB dvasininkų, ištiesusių pagalbos ranką persekiojamiems ir žūstantiems žydams.

Už viešą žydų žudynėse dalyvavusių lietuvių pasmerkimą 1941 m. rugpjūčio 7 d. Rašės miške kartu su žydais buvo sušaudytas Vyžuonų miestelio klebonas kun. Ignas Ragauskis (pagal kitus šaltinius Ragauskas, 1891–1941)³². 1941 m. vasarą Degučių miške sušaudyti Zarasų apskrities žydai. Tuometinis Salako klebonas Petras Rauduvė (1901–1982) pasakė pamokslą, kaltindamas žudikus: „Kas atsakys už nekaltai pralietą žmonių kraują? Siaubingiausia, kad tarp

³¹ Vysk. T. Matulionio 1943-01-07 laiškas Panevėžio vyskupijos kurijai, LVIA, f. 1650, ap. I, b. 492, l. 130; Panevėžio vyskupijos generalvikaro 1943-12-09 laiškas kan. P. Šidlauskui, *ibid.*, b. 492, l. 69.

³² Rauda P., *Nesuprantami mums Tavo, Viešpatie, keliai*. Atsiminimai, V., 2002, p. 173, 189–190.

žmogžudžių buvo ir lietuvių, katalikų. Jie užtraukia Dievo rūstybę visai mūsų tautai“. Kun. P. Rauduvė vokiečių komendantui pareiškė griežtą protestą dėl žydų žudynių ir reikalavo prie šio kruvino darbo neimti jo parapijiečių. Vokiečiai apkaltino kunigą esant komunistu ir maža betrukio, kad kunigas būtų smarkiai nukentėjęs³³. Dusetų klebonas kun. Juozapas Laurenčikas kelis kartus protestavo prieš žydų persekiojimą, o savo parapijiečius įspėjo, kad žydams būtų broliški, kaip reikalauja krikščioniškas mokslas, net ir tuomet, jei vokiečiai prievarta juos verstų su žydais elgtis taip, kaip jie patys elgiai³⁴.

Anykščių klebonas Juozapas Čepėnas (1880–1975) iki karo bolševikų buvo kalinamas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Prasidėjus karui, kaliniai išsilaisvino ir Čepėnas sugrįžo namo. Anykščių miesto žydai jau buvo suvaryti į getą. Tuomet kunigas kartu su rašytoju Antanu Vienuoliu-Žukausku nuvyko pas Utenos vokiečių komendantą užtarti žydų. Supykęs komendantas paklausė Čepėno, ką jis veikęs bolševikų okupacijos metu. Kai pastarasis atsakęs, kad sėdėjo kalėjime, vokiečiai vėl paklausė, kiek rabinų važiavo pas bolševikų viršininkus jo gelbėti iš kalėjimo? Paskui, kiek atitokęs, komendantas pridūrė, kad jeigu kun. J. Čepėnas nebūtų bolševikų įkalintas, tai už žydų gelbėjimo pastangas būtų uždarytas į getą kartu su žydais. Po karo kun. J. Čepėnas dar 8 metus kalėjo įvairiuose Rusijos lageriuose³⁵. Vysk. K. Paltaroko sutikimu vyskupijos kurijos bibliotekoje nuo sunaikinimo buvo paslėpta daug žydų religinių knygų. Naciams pasitraukus, šios knygos sugrąžintos išlikusiems žydams. Žydai tai labai vertino ir kelis kartus raštu ir žodžiu vyskupui padėkojo³⁶.

Juodupės klebonas Jonas Bubas (1901–1969) klebonijoje slėpė buvusį Joniškėlio ambulatorijos vedėją Lichtenšteiną su žmona. Abu sutuoktiniai sulaukė nacių okupacijos pabaigos³⁷. Utenos klebono Petro Raudos (1894–1974) vadovaujamuose vaikų globos namuose slapta

³³ Krupavičius M., Lietuvių žydų santykiai rudosios okupacijos metu, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 5, p. 191.

³⁴ Išgelbėję pasaulį... *Žydų gelbėjimas Lietuvoje (1941–1944)*, sud. D. Kuodytė, R. Stankevičius, V., 2001, p. 66.

³⁵ Čepėnas P., Ar kalta tauta dėl žydų naikinimo?, *Tėviškės žiburiai*, 1977-04-07, Nr. 14.

³⁶ *Panevėžys...*, p. 373.

³⁷ Kun. J. Bubo 1955-04-20 skundas SSRS generaliniam prokurorui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-11970, l. 145 a. p.

buvo auginamas mažametis žydų berniukas Aleksandras Šinderis. Vaiku ypatingai rūpinosi vienuolės Juozapa Kibelaitė ir Stefanija Eigelytė (1916–2002). Po karo A. Šinderį susirado ir pasiėmė jo tėvai. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę kunigas P. Rauda (po mirties) apdovanotas Lietuvos Respublikos Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi (2003 m.), o vienuolės J. Kibelaitė ir S. Eigelytė apdovanotos Pasaulio tautų teisuolio medaliais ir garbės raštais (1997 m.)³⁸.

Panevėžio senamiesčio bažnyčios kunigas Antanas Gobis (1906–1996) priglaudė nespėjusią iš Lietuvos pasitraukti žydaite Juditą Zakšteinaite. A. Gobis, padedamas kitų mielaširdingų parapijiečių, sugebėjo mergaitę išsaugoti ir globoti iki vokiečių okupacijos pabaigos. Užaugusi J. Zakšteinaite-Vainbergienė 1972 m. emigravo į Izraelį. A. Gobis už šį žygdarbį 1979 m. buvo Izraelio valstybės apdovanotas Pasaulio tautų teisuolio atminimo medaliu ir garbės raštu. Apdovanojimas nusipelnusiam kunigui buvo atvežtas į Lietuvą 1990 metais³⁹. Naujamiesčio kunigas Bronius Jareckas (1908–1980) pakrikštijo žydaite Meri Štentendaitę iš Kintų. Vėliau mergaitė buvo slapstoma pas Agotą Kulikauskienę ir V. Radzevičiūtę. Mergaitė laimingai sulaukė vokiečių okupacijos pabaigos⁴⁰. Kunigas Zenonas Kareckas (pagal kitus šaltinius Zenonas Karečka (1890–1952) iš Palėvenės, Kupiškio valsčiaus, padėjo slapstyti iš Vilniaus geto pabėgusioms Mirai Burde ir dešimtmetei Irmai Degon. Abi sulaukė nacių okupacijos pabaigos ir po karo emigravo į Izraelį. Yra žinių, jog Kupiškio parapijos klebonas Vladislovas Kupstas (1904–1970) parūpino fiktyvius dokumentus ir padėjo slėptis 4 žydų tautybės asmenims⁴¹. Šeduvos parapijos vikaras Leonardas Tamošauskas (gim. 1912 m.) už žydaitės Sachnovaitės pakrikštijimą buvo nuteistas kalėti 2,5 metų. Šeduvos klebonas Mykolas Karosas (1878–1955) savo namuose slėpė Šeduvos miestelio gydytoją Paturskį

³⁸ *Gyvybė ir duoną nešančios rankos*, 3 sąsiuvinis, V., 2005, p. 49–51.

³⁹ *Gyvybė ir duoną nešančios rankos*, 2 sąsiuvinis, V., 1999, p. 24, 25.

⁴⁰ *Žydų gelbėjimas Lietuvoje II pasaulinio karo metais 1941–1944 m. (Pavardžių rodyklė)*, sud. V. Sakaitė, V., 2001, p. 58.

⁴¹ *Žydų gelbėjimas Lietuvoje II pasaulinio karo metais 1941–1944 m. (Pavardžių rodyklė)*, p. 68; J. Rimašausko rankraščio apie lietuvių ir žydų santykius Antrojo pasaulinio karo metais kopija, straipsnio autoriaus asmeninis archyvas.

⁴² *Žydų gelbėjimas Lietuvoje II pasaulinio karo metais...*, p. 154; J. Rimašausko rankraščio kopija, straipsnio autoriaus asmeninis archyvas.

ir du mažamečius berniukus (jų pavardės nežinomos)⁴². Subačiaus bažnyčioje kurį laiką buvo slepiamos Povilo Tamošiūno iš daboklės išlaisvintos žydaitės Elena Jakobsonaitė ir Regina Rozenbergaitė. Vėliau jos buvo slapstomos kaimuose pas ūkininkus pakeistomis pavardėmis. Abi sulaukė karo pabaigos, o P. Tamošiūnas sovietų valdžios 1951 m. buvo ištremtas į Sibirą⁴³. Yra žinių, jog žydus gelbėjo ir Sidabravo kunigas Mykolas Vembrė (1904–1971)⁴⁴.

Blaivybės propagavimas. Dėl karo ir okupacijos sąlygotų sunkių gyvenimo sąlygų, rūpesčių ir pavojų šalyje labai išaugo girtuokliavimas ir jo sukeltos nelaimės. Šis neigiamas reiškinys kėlė didelį susirūpinimą KB ir dvasininkijai. Dėl to svarbiu Panevėžio vyskupijos veiklos baru tapo blaivybės propagavimas. Šiai veiklai didelį dėmesį skyrė ir pats vyskupas K. Paltarokas. 1942 m. spalio 12 d. vysk. K. Paltarokas parašė ganytojišką laišką „Prieš alkoholią“. Laiške, pasiremiant tikrais faktais, buvo pavaizduota alkoholio daroma žala žmonių sveikatai. Ypatingą dėmesį savo laiške vyskupas skyrė vaikų ir jaunimo auklėjimui blaivybės dvasia: „[...] Turime perauklėti visuomenę iš pat pagrindų, pradedant mažėliais. Jiems apsaugoti nuo svaigalų sėkminga priemonė – tai pavyzdys daugybės Angelo Sargo brolijos vaikų, kurie susilaiko nuo svaigiųjų gėrimų. Įtakingesnė už gynimą yra sąmonė, kad jie yra nariai brolijos, kurioje visi abstinantai. [...] Apaštalas šv. Petras savo pamokslais patraukdavo prie Kristaus iššyk po kelis tūkstančius pagonių. Jūs, angelaičiai, kiekvienas prikalbinkit bent po kelis, keliolika, keliasdešimt draugų. Greit negeriančių vaikų bus daugumas. Ko patys negalėsite bepadaryti, melskite Dievą už blaivybės klestėjimą mūsų krašte. [...]“⁴⁵. Vyskupijos dvasininkai paremdavo įvairias visuomeninių organizacijų ir valdžios įstaigų organizuojamas antialkoholines akcijas. 1942 m. pabaigoje prie Savitarpinės pagalbos Panevėžio miesto ir apskrities komitetų sveikatos ir globos skyrių buvo įsteigta blaivybės sekcija. Jos pirmininku buvo išrinktas gydytojas M. Marcinkevičius, vicepirmininku kunigas J. Gasiūnas. Sekcija organizavo įvairius viešuosius renginius, nukreiptus prieš alkoholio vartojimą ir

⁴³ Ibid., p. 152.

⁴⁴ Ibid., p. 165.

⁴⁵ Vysk. Kazimieras Paltarokas. *Gyvenimo broužai. Atsiminimai*, p. 581–582.

naminės varymą. 1942 m. gruodžio 6 d. Panevėžio teatro salėje sekcija suorganizavo antialkoholinės propagandos dieną. Renginio metu buvo skaitomos paskaitos, feljetonai, įvyko koncertas. Renginyje dalyvavo ir vysk. K. Paltarokas, papasakojo susirinkusiems apie blaivybės idėjos plitimą Europoje ir Lietuvoje. Baigdamas savo kalbą ekselencija vyskupas pažadėjo visokeriopą paramą blaivybės idėjų propaguotojams⁴⁶. 1943 m. lapkričio 28 d., sekmadienį, visose Panevėžio vyskupijos bažnyčiose perskaitytas vysk. K. Paltaroko ganytojiškas laiškas apie blaivybę. Vyskupas paragino visus visuomenės sluoksnius, tėvus aktyviai paremti blaivybės sąjūdį, rūpintis žmonių ir tėvynės ateitimi: „[...] Šių dienų alkoholizmas yra lemiamas veiksnys mums skursti, nykti kūnu bei dvasia, išsigimti, virsti pastumdėliais, medžiaga gausesniems kaimynams sugromuliuoti. Nebūkite savųjų duobkasiai, bet tapkite garbingos jų ateities ramsčiais. Mūsų pačių rankose ir Viešpaties valioje yra krašto likimas [...]“⁴⁷. 1942 m. gruodžio mėnesį generalinis komisaras Lietuvoje Adrianas von Rentelnas leido veikti Blaivybės sąjungai, patvirtino jos įstatus ir vyriausios valdybos sudėtį⁴⁸. Blaivybės propagavimo organizacijos pradėtos steigti ir vyskupijose. 1943 m. gruodžio 27 d. Panevėžio vyskupas kunigams išsiuntė raštą, pranešantį apie Blaivybės brolijos atgaivinimą ir paragino kunigus parapijose ir filijose steigti brolijos skyrius bei patiems asmeniniu pavyzdžiu propaguoti blaivų gyvenimo būdą. Parapijose Blaivybės brolijos vedėjais numatyta skirti klebonus, filijose kuratus, brolijos vadovu (direktoriumi) vyskupijoje paskirtas vyskupo sekretorius kunigas Jonas Gasiūnas⁴⁹.

Varpų nuėmimo akcija. 1942 m. spalio pabaigoje nacių valdžia paskelbė reikalavimą nuimti ir atiduoti į metalo supirkimo punktus visus neturinčius istorinės-kultūrinės bei meninės vertės bronzinius varpus. Šis reikalavimas turėjo būti vykdomas visoje okupuotos Lietuvos teritorijoje, jo vykdymą buvo pavesta kontroliuoti Rosenbergo operatyvinio štabo pareigūnams. Tokio drastiško sumanymo atsiradi-

⁴⁶ Priešalkoholinės propagandos diena Panevėžyje, *Panevėžio apygardos balsas*, 1942-12-12, Nr. 49 (53).

⁴⁷ Panevėžio apygardos balsas, 1943-12-04, Nr. 45 (101); *Vysk. Kazimieras Paltarokas. Gyvenimo bruožai. Atsiminimai*, p. 607–608.

⁴⁸ *Kas naujo Lietuvoje, Panevėžio apygardos balsas*, 1942-12-19, Nr. 50 (54).

⁴⁹ Vysk. K. Paltaroko 1943-12-27 raštas Panevėžio vyskupijos kunigams, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1295, l. 289-42.

mą nulėmė spalvotųjų metalų trūkumas vokiečių karo pramonei. 1942 m. spalio 22 d. Panevėžio apygardos komisaras W. Neumas išsiuntė raštą apygardos apskričių viršininkams dėl varpų atidavimo. Kiekviena apskritis privalėjo sudaryti atiduotinių ir paliekamų bažnyčiose varpų sąrašus. Akcijos vykdymui numatyta pasitelkti ir paminklų apsaugos darbuotojus, kurie privalėjo nustatyti varpų istorinę ir meninę vertę. Varpų atidavimo akcija Panevėžio apskrityje turėjo būti užbaigta iki 1942 m. lapkričio 11 d. Pagal parengtą sąrašą iš viso turėjo būti atiduoti 56 Panevėžio vyskupijos bažnyčių varpai⁵⁰. Daugelyje Lietuvos parapijų tikintieji su tyliu kunigų pritarimu ignoravo šį reikalavimą, kai kuriose vietovėse, norėdami išgelbėti savo bažnyčių varpus, žmonės juos paslėpė ir paslėpė. Taip buvo daroma ir Panevėžio vyskupijos parapijose. Naktį iš 1942 m. lapkričio 18 d. į 19 d. nežinomi asmenys apvertė Rozalimo bažnyčios varpinę ir nupjovė balkį nuėmė varpą. Apie šį įvykį Rozalimo klebonas Juozapas Matulevičius pranešė policijai⁵¹. Vokiečių saugumo policija pradėjo domėtis varpų dingimu ir ėmė grasinti tiems klebonams, kurių parapijose varpai buvo paslėpti. Panevėžio vyskupijos kurija irgi buvo priversta reaguoti į susidariusią padėtį. 1942 m. lapkričio 28 d. kurija išsiuntė vyskupo pasirašytą raštą Ančiškio, Pandėlio, Ramygalos, Raguvos, Rozalimo ir Vadoklių parapijų klebonams: „[...] Vokiečių Saugumo Policija nusiskundė man, jog dingę Tamstos administruojamos bažnyčios suregistruoti varpai. Kaltinamas esi klebonas. Aš negaliu tikėti, kad tai įvyko su Gerbiamojo žinia, nes tai nerimtas žygis. Tai bus vieno-kito parapijiečio neapgalvotas darbas.

Jei kartais nujaustum, kas tai galėjo padaryti, pavedu Tamstai paveikti karštuolius, kad paslėptus varpus grąžintų. Tvarkos ardymas niekad neleistas; ypač tai karo metu gali turėti liūdnų pasekų. Kas klebono bus padaryta ir kurie bus Tamstos intervencijos rezultatai, praneši man.“⁵². Parapijų klebonai parašė paaiškinamuosius raštus Panevėžio vyskupui. Ypač įdomus ir atspindintis dramatišką situaciją buvo

⁵⁰ Panevėžio apygardos komisaro 1942-10-22 raštas apskričių viršininkams, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 339, l. 33, 24-34 a. p.

⁵¹ Rozalimo klebono J. Matulevičiaus 1942-11-20 raštas Panevėžio vyskupijos kurijai, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 339, l. 30.

⁵² Panevėžio vyskupijos kurijos 1942-11-28 raštas parapijų klebonams, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 339, l. 28.

Raguvos klebono J. Andriejausko (1891–1968) raštas: „[...] 1. Dėl varpų dingimo gal kalta savo įsakymais ir administracija. Juk pradžioje įsakė varpus nuimti klebonams, gi šiems atsisakius, policijai ir galop valsčių viršaičiams. Tuo tarpu plačiai paėjo žinia, kad iš bažnyčių atimami varpai. Parapijiečiai susirūpino, nes jie varpus labai brangina. Pasigirdo gandų, kad ten ir ten varpus paslėpę. Šie gandai ir suagitavo varpus slėpti. [...] 4. Kad Vokiečių Saugumo Policija dėl varpų dingimo kaltina mane, vietos kleboną, tai nežinodamas faktų, kuriais jie tą kaltinimą remia, dėl to nieko negaliu ir pasakyti“⁵³. Netrukus savo poziciją varpų klausimu pareiškė ir Panevėžio vyskupijos kurija. 1942 m. lapkričio 14 d. kurija svarstė Panevėžio apygardos komisaro 1942 m. spalio 22 d. raštą apskričių viršininkams dėl bažnyčių varpų. Kurijos Bažnyčios turtų valdymo taryba nusprendė: „[...] Minimi varpai yra pašventinta bažnytinė nuosavybė klebonų ir vyskupijos kurijos priežiūroje. Klebonai neturi teisės ją atiduoti be bažnytinės vyresnybės pritarimo. Tam pritariti negali nė vyskupijos kurija, nes pagal Bažnyčios kanonus tai viršija jos kompetenciją. Varpų klausimą teisėtai tegali spręsti Šv. Tėvas“⁵⁴. Šis tarybos nutarimas liudija tvirtą vyskupijos vadovybės nusistatymą ginti bažnyčios nuosavybę nuo neteisėtų okupantų reikalavimų.

Baigiamosios pastabos. Nacių okupacijos metais KB dvasininkai turėjo geresnes visuomeninio veikimo sąlygas negu pirmosios sovietų okupacijos ir aneksijos metais. Svarbiausios Panevėžio vyskupijos dvasininkų viešojo veikimo kryptys buvo aktyvi parama šelpimo ir socialinės rūpybos akcijoms, blaivybės propagavimas, bolševizmo aukų minėjimas ir pagerbimas. Labai svarbi, tačiau slapta ir nematoma veiklos sritis buvo pagalba persekiojamiems ir žudomiems žydams. Panevėžio vyskupijos dvasininkai, paskatinti vysk. K. Paltaroko, aktyviai įsijungė į Panevėžio miesto, apskrities ir apygardos Savitarpinės pagalbos komitetų veiklą, energingai agitavo parapijiečius aukoti pinigų, drabužių, maisto produktus nuo karo nukentėjusiems ir skurstantiems žmonėms, neturtingiems moksleiviams ir daugia vaikėms motinoms. Dėl aktyvios dvasininkų paramos Savitarpinės

⁵³ Raguvos klebono J. Andriejausko 1942-12-09 raštas Panevėžio vyskupui, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 339, l. 26.

⁵⁴ Panevėžio vyskupijos kurijos Bažnyčios turtų valdymo tarybos 1942-11-14 d. nutarimas, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 339, l. 31.

Panevėžio vyskupas Kazimieras Paltarokas. XX a. 4 dešimtmetis. *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas.*

Kunigas Alfonsas Sušinskas. XX a. 4 dešimtmetis. *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas.*

Kanauninkas Povilas Šidlauskas. XX a. 4 dešimtmetis. *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas.*

Pirmoji Komunija šv. Apaštalų Petro ir Povilo bažnyčioje. Centre – klebonas Vladislovas Butvila. 1942 (1943) m. Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas.

pagalbos komitetams šelpimo ir socialinės pagalbos reikalams pavyko surinkti šimtus tūkstančių reichsmarkių ir taip ženkliai paremti vargstančius žmones. Dalį suaukotų lėšų Panevėžio vyskupija skirdavo ne tik savo vyskupijos tikintiesiems, bet ir bendriems Lietuvos reikalams – Kauno kunigų seminarijai, misijoms Rusijoje, Vilniaus studentams. Dvasininkų susirūpinimą tautos gerove ir sveikata liudija aktyvus blaivybės propagavimas. Vyskupijos dvasininkų humanizmas ir ryžtas dar labiau atsiskleidė žydų gelbėjimo veiksmuose. Daugelyje vyskupijos parapijų atsirado kunigų, kurie rizikuodami savo gyvybe ir laisve įvairiais būdais stengėsi padėti pasmerktiesiems mirčiai žydams – išduodami fiktyvius dokumentus, slėpdami juos klebonijose arba padėdami pasislėpti pas patikimus žmones. Kai kurie vyskupijos kunigai už paramą žydams sumokėjo savo gyvybe arba laisve. Pilietinio nepaklusnumo okupacinei valdžiai akcija reikėtų laikyti ir vyskupijos vadovybės atsisakymą atiduoti sunaikinimui bažnyčių varpus.